

spørgsmål, om man ikke også på dette punkt ville kunne drage generelle slutninger om egnens landbrugsforhold, idet man må gå ud fra, at ting som såning og høst, afhængige som de var af vejrlig og jordbundsforhold, er foregået på samme tid, hvad enten man var indehaver af et af Jyllands bedste sognekald eller var gemen bonde.

Alt i alt indeholder avlingsbogen trods sine mangler mange nyttige oplysninger, og man må håbe, at Landbohistorisk Selskab vil fortsætte med udgivelsen af lignenden »private« kilder, som på mikroplanet sætter vor viden om reformtidens landbrug i relief.

Birte Stig Jørgensen

En bondedagbog

FÆSTEBONDE I NØRRE TULSTRUP CHRISTEN ANDERSENS DAGBOG 1786–1797. *Udgivet af Landbohistorisk Selskab (Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie). Ved Jens Holmgaard. Under tilsyn af Poul Rasmussen. København 1969. 186 s. ill. 32,00 kr.*

Den bog, der her skal omtales, er én af de mest spændende i den efterhånden meget lange række af udgivelser, som er kommet fra det flittige Landbohistoriske Selskab. Det drejer sig om en meget detailleret dagbog, ført i årene 1786–97 af Christen Andersen, som var fæstebonde under den lille hovedgård Himmestrup i Lee sogn på sydsiden af den lange Nørreådal mellem Viborg og Randers. For udgivelsen står landsarkivar Jens Holmgaard, og han har forsynet dagbogen med en indledning, som giver de vigtigste forudsætninger for at benytte den: oplysninger om dagbogskriveren, hans gård og landsby samt det gods, som han hørte under. Bogen er desuden forsynet med et stedregister og et personregister, hvori dagbogens meget omfattende persongalleri, så vidt det har været muligt, er blevet identificeret. Men ikke nok med det; i modsætning til de fleste andre udgivelser fra selskabet er dagbogen også blevet udstyret med en ordliste, som forklarer »en del ord og udtryk, hvis betydning ikke kan formodes at være almindeligt kendt eller umiddelbart forståelig af sammenhængen«. Denne ordliste letter i høj grad benyttelsen af dagbogens korte og knappe notater, og man må være taknemmelig for, at den er kommet med, selvom der er læsning og tolkninger imellem, som næppe vil kunne stå for en nærmere prøvelse (hvad udgiveren iøvrigt selv er fuldstændig klar over!).

Kommer man til Christen Andersens dagbog i den tro, at man skal nikke genkendende til den forkuede fæstebonde af standardtypen og få et indtryk af hans ensformige slid og elendighed dag ud og dag ind, så får man lidt af et chok, når man tager fat på læsningen. Den person, man møder her, er godsforvalterens ligemand, og han synes at klare sit hoveri så at sige med venstre hånd.

Han er tilsyneladende næsten altid på farten til Viborg, til Randers eller til en landsby, mølle eller herregård i omegnen af Nr. Tulstrup, og han er rastløst optaget af mange forskellige økonomiske aktiviteter, som rækker langt ud over den agerdyrkning, som er enhver bondes egentlige bestemmelse.

Han må være noget helt særligt, denne Christen Andersen, siger man til sig selv og bekræftes heri af udgiverens oplysning om, at han i 1871 blev skildret i en bog om »Fremragende danske bønder før og nu«. Han berømmes her for på en lykkelig måde at forene læselyst og arbejdsomhed, for at være i besiddelse af en sjælden ordentlighed og nøjagtighed, for en fast og urokkelig karakter samt for en sund dømmekraft, som gjorde ham til en bekæmper af al overtro. Hans evner og den relative velstand, som han opnåede, steg ham dog ikke til hovedet, tværtimod var han »den mest erklærede fjende af alt, hvad der havde mindste anstrøg af at være over hans stand eller upassende for samme«.

Må man da med beklagelse konstatere, at Christen Andersen er et undtagelsestilfælde, og at hans dagbog er et kuriosum, hvorfra man ikke kan drage slutninger af mere generel art? Udgiveren formulerer forsigtigt sit svar på dette spørgsmål således: »At han ikke er nogen helt typisk repræsentant for sin stand er selvsagt et moment, man bør være opmærksom på ved vurderingen af dagbogens værdi som kilde til den danske bondes historie på reformtiden. På den anden side har hans ydre vilkår ikke adskilt sig fra andre bønders på egnen. Forskellen beror alene på Christen Andersens personlige forudsætninger for at udnytte de givne fælles vilkår bedst muligt -«.

En foreløbig granskning af dagbogen har overbevist anmelderen om det rigtige i denne opfattelse. Forskellen mellem Christen Andersen og hans samtidige standsfæller på egnen er mere af kvantitativ end af kvalitativ art. Han har adgang til de samme ressourcer som de andre, og han har de samme kulturelt betingede forudsætninger for at udnytte dem. Hans økonomiske aktiviteter er mere omfattende end de andre bønders, men de afspejler ikke noget unormalt, hvilket da også fremgår deraf, at han i sin virksomhed ofte samarbejder med én eller flere af sine standsfæller. Det skal derfor postuleres, at er Christen Andersen meget langt fra at være en typisk dansk fæstebonde, så er til gengæld hans økonomiske og sociale aktivitetsmønster karakteristisk for bønderne på en bestemt tid i et bestemt område af landet.

Ser vi først på hans agerbrug, som iøvrigt indtager en ret beskedne plads i notaterne, så må vi konstatere, at vel eksperimenterer han med nye ting, f. eks. kløveravl, men i hovedtrækkene stemmer det billede, som dagbogen giver af gårdens drift, godt overens med det klassiske hedeagerbrug, som vi kender det fra andre kilder.

Den virksomhed, som optager Christen Andersen mest, er nok skovbruget og salget af produkterne heraf: bygningstømmer, brænde, trækul, bark m. v. Den intensive udnyttelse af de relativt beskedne skovforekomster i de vestligste dele af det østjyske morænelandskab er karakteristisk for et bælte ned gennem Midtjylland, langs med den gamle israndslinje. Ude mod vest lå de vidtstrakte, skov-

løse vidder, og her kunne man få en god pris for alle træprodukter, bl. a. fordi Vestkystens dårlige havneforhold vanskeliggjorde en tilførsel ad søvejen.

Salget af skovbrugsprodukter er imidlertid ikke den eneste handel, Christen Andersen giver sig af med. Han opkøber uld i herredets østlige landsbyer og sælger den i de vestlige, som hørte til bindeegnene, hvor man kunne forbruge langt mere uld, end man selv producerede. Også hør og lærred driver han handel med, og han og hans kone tager ofte til Viborg for at sælge fødevarer af egen produktion, men også flæsk af svin, som han købte til slagtning andre steder, navnlig på herregården Tjele. En anden af Christen Andersens specialiteter er opkøb af honning og salg af mjød.

Denne livlige handelsaktivitet og den dermed sammenhængende mobilitet er imidlertid netop et særkende for bønderne i dele af Midtjylland. Da Christen Andersens samtidige, præsten Niels Blicher i Vium i naboherredet Lysgård, skulle forsøge en samlet karakteristik af egnens befolkning, var det netop disse træk, han slog ned på: Dels den »så navnkundige vandrelyst« og »ligeledes den handelsånd, der ytrer sig hos mange i deres unge år. Med småhandel begynder nogle allerede i det 17. eller 18de år. Have de tjent sig nogle rigsdaler til, eller kunne få dem til låns, købe de et lidet parti strømper, træskeer eller andet, hvormed de vandre omkring for at prøve handelslykken«. Man må forestille sig, at Christen Andersen på samme måde har fået en opdragelse ikke blot til landmand, men også til handelsmand.

Vi har ikke mange bondedagbøger, som i alder kan måle sig med den her udgivne, men fra første halvdel af 1800-årene er der bevaret ikke så få. Disse dagbogsskrivere hører hjemme i vidt forskellige egne af landet. Blandt repræsentanterne kan nævnes en limfjordsbonde, som passede sit fiskeri ved siden af landbruget, en bonde fra det fede Østjylland og en fra hedesletten på vestsiden af Karup å, en studeopdrætter fra grænsen mellem geest og marsk i Vestslesvig og en landmand med saltvand i årene fra det syddanske arkipelag. Tilsammen vil de kunne tegne et billede af bl. a. de store, økologisk betingede kulturvariationer, som er så karakteristiske for det førindustrielle bondesamfund i Danmark. Man må derfor – ikke mindst fra etnologisk hold – håbe, at udgivelsen af dagbogen fra Nr. Tulstrup ikke bliver en enlig svale, men at den vil kunne følges op af en hel række andre bondedagbøger.

Bjarne Stoklund

Et norsk sogn under forvandling

HANS TRY: GARDSKIPNAD OG BONDENÆRING. SØRLANDSK JORDBRUK PÅ 1800-TALET. *Universitetsforlaget, serien U-bøkene, 1969. 234 s.*

Vi oplever i disse år en stigende lokalhistorisk interesse blandt faghistorikere, ikke fordi man tillægger de små lokaliteter i sig selv større betydning, men fordi